

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.
AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.
АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

DOI: 10.59610/bbu1.2025.1.13

Qorçiyeva Tərlan Kəniş qızı,
dissertant,
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi,
E-mail: tarlan.gorchiyeva@afsa.gov.az
© Qorçiyeva T.K., 2025

UOT: 631.1, 331.101.262, 338.43, 637, 331.5
JEL: Q16, J43, O13, R23, E24

AQRAR EMAL SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDA ƏMƏK EHTİYATLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – aqrar sahədə və kənd yerlərində əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə aqrar emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinin işlənilməsi və hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – araşdırma zamanı sistemli və kompleks yanaşma, induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilib, aqrar emal sənayesinin inkişafının əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə təsiri müxtəlif aspektlərdən müqayisəli təhlil edilib və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılıb.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – alınmış nəticələrdən, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələrdən aqrar sahədə, emal sənayesinin inkişafında nəzəri və praktiki problemlərin həll olunmasında, eləcə də kənd yerlərinin inkişafında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – ölkə iqtisadiyyatında və eləcə də aqrar sahədə iqtisadi inkişaf imkanları nəzərə alınmaqla regionlarda əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadənin və rəqabətqabiliyyətli istehsalın təmin olunması üzrə təklif və tövsiyələrin işlənilməsi və hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə regionlarda əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təmin edilməsi baxımından aqrar emal sənayesi sahələrinin innovativ inkişafının əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Eyni zamanda regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsini inkişaf etdirmək və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün rəqəmsal inkişafın və innovativ texnologiyaların tətbiqi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi işin orijinallığını və elmi yeniliyini əhatə edir.

Açar sözlər: aqrar sahə, emal sənayesi, əmək ehtiyatları, səmərəli istifadə, məşğulluq səviyyəsi, gəlirlər.

G İ R İ Ş

Aqrar emal sənayesinin inkişafında əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadənin təkmilləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsində daha yüksək məhsuldarlıq, keyfiyyət və iqtisadi səmərəlilik əldə etmək üçün vacib bir məsələdir. Bu prosesdə əmək ehtiyatlarının səmərəli idarə edilməsi, işçilərin ixtisasının və peşəkarlığının artırılması, texnoloji yeniliklərin tətbiqi və idarəetmə sistemlərinin optimallaşdırılması əsas amillərdən biridir. Rəqabətqabiliy-

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

yətinin sərtləşməsi, istehsal sahələrində innovativ texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsini şərtləndirir. Məhz bu baxımdan innovativ texnologiyalardan səmərəli istifadə edilməsi üçün bütün istehsal sahələrində olduğu kimi aqrar emal sənayesində də bu məsələ kəskin şəkildə aktuallaşmışdır. Bu həm istehsalın rəqabətqabiliyyətinin güclənməsi, həm də istehsal xərclərinin aşağı salınması ilə onu istehlakçılar üçün daha əlçatan edilməsi baxımdan sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. İnnovativ texnologiyalardan səmərəli istifadə edilməsi üçün işçilərin peşəkarlıq qabiliyyətinin artırılması, onların hazırlıq səviyyəsini yüksəltmək üçün təlim və təkmilləşdirmə proqramları təşkil edilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bundan əlavə işçilərin əmək məhsuldarlığını artırmaq üçün maddi və mənəvi təşviq sistemlərindən səmərəli istifadə edilməsi, onlar üçün karyera imkanlarının yaradılması müəssisəni cəlb edici etməklə yanaşı onun sürətli inkişafına da yol açır.

Aqrar emal sənayesində əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi imkanları

Regionlarda əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması aqrar emal müəssisələrində əmək ehtiyatlarından istifadənin tənzimlənməsi mexanizmini təkmilləşdirilməsi həm regionlarda, həm də kənd yerlərində bir çox sosial-iqtisadi məsələlərin həllinə imkan verir. Bu mexanizmin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı məsələlərin öz həllini tapmasına imkan verir:

- rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı və emal məhsulları istehsalının artırılması;
- regionlarda əhalinin tam məşğulluğunun həyata keçirilməsi;
- işçilərin həyatı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- kadrların hazırlanması, hazırlanması və yenidən hazırlanması;
- istehsal ehtiyatları ilə onlardan istifadə arasında rəqabət əlaqəsi;
- inkişaf etməkdə olan əmək bazarı ilə əlaqələr;
- kəndlərin inkişafı, kəndlərdə demoqrafik vəziyyətin sabitləşməsi və adət-ənənələrinin qorunub saxlanması və s.

Araşdırmalarımız göstərir ki, regionlarda aqrar sahədə və eləcə də aqrar emal sənayesində çalışan istehsalçıların özlərinin əməyinin stimullaşdırılması mexanizmi yoxdur və hər hansı bir sənəddə də öz əksini tapmayıb. Sovetlər birliyində ölkəmizin hər bir rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üçün çox saylı ilkin və təkrar emal müəssisələri, konserv zavodları yaradılaraq fəaliyyət göstərirdilər. Bu müəssisələrin fəaliyyəti region əhalisinin işlə təmin edilməsində, əhalinin gəlirlərinin artırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. İstehsal olunan məhsullar ittifaq ölkələrinə yüksək səviyyədə ixrac olunurdu. Müstəqillik əldə edildikdən sonra iqtisadi əlaqələrin pozulması, yüksək texnologiyalı məhsulların idxalının artması rəqabətqabiliyyəti zəif olan istehsal müəssisələrinin iflasa uğramasına və sıradan çıxmasına səbəb oldu. Bu həmdə kənd təsərrüfatı sektorunda istehsal istiqamətlərinin kəskin şəkildə dəyişməsi ilə nəticələndi.

Araşdırmalarımız göstərir ki, iqtisadi əlaqələrin pozulması səbəbindən 1990-2000-ci illərdə tək Azərbaycanda deyil və eləcə də postsovet məkanının digər ölkələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və aqrar sahədə əmək resurslarından səmərəli istifadə sahəsində bir sıra əsas çətinliklər yaranmışdır. Belə ki, iqtisadi qeyri-sabitliyə səbəb olan planlı iqtisadiyyatın ləğvi və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq bir çox müəssisələr yeni bazar şəraitinə uyğunlaşa bilmədilər ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına təsir etdi. Baş verən yüksək inflyasiya və maliyyə resurslarının çatışmazlığı 90-cı illərdə emal müəssisələri tərəfindən istehsalçılara ödəniləcək vəsaiti gecikdirməklə bərabər mümkünə etdi. Bir çox emal müəssisələri lazımi avadanlıq, xammal və texnologiyaların alınmasında problemlərlə üzləşdilər öz fəaliyyətlərini yenidən qura bilmədilər.

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

Aqrar sahənin modernləşdirilməsinə investisiya qoyuluşunun olmaması, köhnə avadanlıq və texnologiyalar tələb olunan məhsuldarlıq səviyyəsini təmin etmirdi ki, bu da emalın səmərəliliyini azaltdı və xərcləri artırdı. Eyni zamanda, bu proses kənd təsərrüfatı sektoruna təsir etməklə bərabər kənd təsərrüfatının özündə də baş verdi ki, buda vəziyyəti daha da gərginləşdirdi.

İqtisadçı alim professor İ.H. İbrahimov öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, “1993-1998-ci illərdə iqtisadiyyatın bütün sahələrində yaranan böhran kənd təsərrüfatı ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya münasibətlərinin pozulmasına gətirib çıxartdı. İnteqrasiya münasibətlərinə daxil olan tərəflərin mülkiyyət münasibətlərinin dəyişməsi, sahələrə dövlət müdaxiləsinin liberallaşdırılması, idxalın daxili bazarı üstələməsi, dövlət sifarişlərinin ləğv edilməsi və digər səbəblərdən kənd təsərrüfatı məhsulları və emalı məhsulları istehsalı xeyli azaldı” [3 s. 399].

Aqrar islahatların aparılması vəziyyəti bir qədər yumşaltsada ümumi problemlərin aradan qaldırılmasını təmin etmədi və iqtisadi inkişafı bərabər yeni daha ciddi problemlər yaranmağa başladı. Aqrar sahədə, xüsusən kənd təsərrüfatı sektorunda gəlirlərin digər sahələrlə müqayisədə aşağı olması kənd təsərrüfatına marağı azaltdı. Buda kənd yerlərindən əhalinin, xüsusən də gənclərin sürətlə daimi yaşayış yerlərini tərk etməsinə səbəb oldu və bu proses indi də davam etməkdədir. Bu kimi vəziyyət dağ kəndlərində daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir.

Aqrar sahədə yaranan problemlər, kənd təsərrüfatında istehsal resurslarından səmərəsiz istifadə nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının azalmasına səbəb oldu. Aqrar islahatların ilk illərində məhsulun yenidən bölüşdürülməsi və logistikanın səmərəsiz sistemi istehsal istiqamətlərinin kəskin dəyişməsinə səbəb olmaqla bazarda tələb-təklif arasında tarazlığı pozdu. Buda öz növbəsində istehsal olunan məhsulların satışında kəskin problemlər yaratdı. Kənd təsərrüfatı sektoru rəqabətqabiliyyətli əmək haqqı və iş şəraiti təklif edə bilmədiyi üçün işçilərin miqrasiyası və kadrların kənd təsərrüfatından başqa sahələrə axınına gətirib çıxartdı. Zaman keçdikcə kənd təsərrüfatında kədr çatışmazlığı səbəbindən yeni problemlər yarandı. Bir çox ixtisaslı mütəxəssislər şəhərlərə və ya xarici əmək bazarlarına getdilər. Qeyd edilən və digər mövcud problemlər Azərbaycanda və digər postsovet ölkələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının xeyli çətinliklərlə üzləşməsi, bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşma, bərpa və yeni metodların tətbiqi üçün vaxt tələb etməsi demək idi.

Müasir iqtisadi inkişaf dövründə əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək imkanları

Azərbaycanda ölkə əhalisinin işlə təmin edilməsi və regionlarda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, aqrar sahədə əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə üçün müxtəlif strategiyalar və tədbirlər həyata keçirilir. Bu məqsədlə son illərdə emal müəssisələrində əmək məhsuldarlığını artırmaq üçün texnoloji innovasiyalara və avtomatlaşdırmaya investisiyalar edilir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müasir maşınlar, robotlar və avtomatlaşdırılmış sistemlər əmək ehtiyatlarına olan tələbatı azaldır və eyni zamanda sahədən məhsuldarlığı artırır. Məsələn, dronlar, sensorlar və IoT (İnternet of Things) texnologiyaları kənd təsərrüfatı proseslərini daha səmərəli idarə etmək üçün istifadə olunur.

İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə isə Azərbaycanda qeyd edilən sistemlərdən istifadə səviyyəsi çox aşağıdır ki, bu da aqrar sahədən əldə edilən gəlirlərin də aşağı səviyyədə olmasına səbəb olur. İqtisadçı alim, E.Ə. Quliyev öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, *“kənd yerlərində formalaşan iqtisadi sistem kənd təsərrüfatı sahəsində çalışanların xüsusilə məhsul istehsalı ilə məşğul olan xırda, kiçik təsərrüfatların əldə etdikləri gəlirlərin iqtisadiyyatın digər sahələri ilə*

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

müqayisədə ən aşağı səviyyədə qalmaqda davam etməsinə səbəb olur. Kənd yerlərində yoxsulluq və işsizliyin yüksək səviyyəsi, eləcə də kəndin sosial sahəsində mövcud olan mənfi meyillər ciddi narahatlıq doğurur”[6. s 124]. Bu proses kənd təsərrüfatı ilə yanaşı aqrar emal sahələrində mövcud olduğundan bu sahənin inkişafı tələb olunan səviyyədən xeyli aşağıdır. Burada əsas səbəblərdən biri də həm kənd təsərrüfatı sektorunda, həm də aqrar emal sahəsində peşəkar kadrların çatışmazlığı, işçilərin yeni texnologiyalar və innovasiyalar haqqında bilik və bacarıqlarının aşağı olmasıdır.

Məhz bu baxımdan hesab edirik ki, aqrar emal müəssisələrində işçilərin peşəkar hazırlığının təmin edilməsi və onlara innovativ texnologiyaların tətbiqi üzrə təlimlərin keçirilməsi üçün bu müəssisələrin nəzdində təlim mərkəzinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Belə bir mərkəzin formalaşması üçün aqrar emal müəssisələri arasında birgə razılaşma üçün müzakirələr aparılaraq qərar qəbul etməsi məqsəduyğundur. Belə bir qərarın qəbul edilməsi həm də təlim xərclərinin aşağı olmasına və müəssisələr üçün də səmərəli olacağına imkan verir. Bu məsələdə dövlət dəstəyinin təmin edilməsi aqrar emal sənayesinin sürətli inkişafını təmin etmiş olar. Kənd əhalisinin şəhərlərə miqrasiyası ilə əlaqədar olaraq, qalan kənd əhalisinin daha yüksək ixtisas səviyyəsinə çıxarılmasına diqqət yetirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafı üçün mühüm sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə “2023-cü ildə ölkədə işçi qüvvəsinin sayı 2010-cu illə müqayisədə 662,3 min nəfər artaraq 5249,7 min nəfər olmuş, onların da 4963,3 min nəfərini iqtisadiyyatda məşğul olanlar, 286,4 min nəfərini isə işsiz əhali təşkil edir. Son illər ölkə iqtisadiyyatında aparılan islahatlar nəticəsində əmək bazarında əhəmiyyətli dərəcədə müsbət dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Belə ki, 2010-cu ildə dövlət sektorunda çalışanların xüsusi çəkisi iqtisadiyyatda məşğul olanların ümumi sayının 26,4 %-ini təşkil edirdisə, 2023-cü ildə bu göstərici 21,4 %-ə enmiş, qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin sayı isə bu dövrdə 1,2 dəfə artmışdır”[11].

Məlumdur ki, ölkəmizin əsas gəlirləri neft və qaz sənayesindən hasil olan xammal ixracından əldə edilən gəlirlər hesabına formalaşır. Eyni zamanda, ölkədə mövcud əmək ehtiyatlarının 36%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda cəmlənmişdir. Odur ki, kənd təsərrüfatında əmək ehtiyatlarının yüksək konsentrasiyasının ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz sənayesindən müəyyən asılılığının göstəricisi kimi qəbul etmək olar. Neft və qazın iqtisadiyyatda əsas rol oynadığı ölkələrdə kənd təsərrüfatı sektoru çox vaxt lazımi etmədiyi təcrübələrin mövcudluğu da bunu deməyə əsas verir. Belə ölkələrdə kənd təsərrüfatı kifayət qədər müasir və ya gəlirli olmaması və kənd təsərrüfatında çalışan insanların aşağı gəlirlərlə və həyat standartlarını yaxşılaşdırmaq üçün məhdud imkanlarla üzləşirlər. Bu bizim ölkəmizdə də müşahidə olunmaqdadır.

Neft və qaz sənayesi dövlət gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil etdikdə, bu, resursların qeyri-bərabər paylanmasına səbəb olur. Belə şəraitdə kənd təsərrüfatı çox vaxt kifayət qədər investisiya, subsidiya və innovasiya almır ki, bu da aqrar sahənin inkişafını çətinləşdirir və onu əmək resursları üçün daha az cəlbedici edir. Beləliklə, neft və qazdan yüksək asılılıq iqtisadiyyatın digər sahələrinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafına mane ola bilər. Azərbaycanda bu maneələri aradan qaldırmaq və iqtisadiyyatın çoxsəxəli inkişafı üçün bir sıra tədbirlər görülməsinə baxmayaraq hələ də gözlənilən nəticələr əldə edilməmişdir. Məhz bu baxımdan, məşğul əhalinin 36%-nin kənd təsərrüfatında çalışması səviyyəsi qalmaqdadır. Bu asılılığı aradan qaldırmaq üçün iqtisadiyyatı şaxələndirmək, kənd təsərrüfatına və digər əsas sektorlara sərmayə

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

qoymaq, daha balanslı və dayanıqlı iqtisadi model yaratmaq tələb olunur.

Aşağı gəlirlər fermerlərin və kənd əhalisinin həyat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir etməklə, onların aqrar sahədə motivasiyasına və davamlılığına təsir göstərir. Kənd təsərrüfatından əldə olunan gəlirlər adekvat həyat səviyyəsini təmin etmədiyindən, fermerlər maliyyə çətinlikləri ilə üzləşir ki, bu da bu sahədə işləməyə marağın azalmasına səbəb olur. Nəticədə, regionlardan gənc nəslin bu sahəni tərk etmək və daha sabit və daha yüksək gəlirlər təklif edən digər sahələrdə iş axtarmasına qərar vermələrinə gətirib çıxarmışdır.

Müşahidə və araşdırmalarımız göstərir ki, fermerlər öz avadanlıqlarını saxlaya bilmirlərsə və ya təkmilləşdirə bilmirlərsə, istehsal üsullarını təkmilləşdirə bilmirlərsə və ya yenilik edə bilmirlərsə, bu, onların rəqabət qabiliyyətinə təsir edir və təsərrüfatlarının gəlirliliyini daha da azaldır. Bu vəziyyəti dəyişmək üçün təkcə gəlirləri artırmaq deyil, həm də dəstək proqramları, subsidiyalar hazırlamaq, texnologiya və informasiyaya çıxış imkanlarını yaxşılaşdırmaq tələb olunur. Eyni zamanda regionlarda emal sənayesinin inkişafı üçün xüsusi layihələrin hazırlanmasına ehtiyac vardır. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə orta aylıq nominal əmək haqqının dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı

	2019	2020	2021	2022	2023	2019-cu ilə nisbətən 2023-cü ildə, %
Azərbaycan Respublikası	635,1	707,7	732,1	840,0	933,9	147,0
Bakı şəhəri - cəmi	868,8	927,8	951,3	1080,6	1183,8	136,2
Naxçıvan Muxtar Respublikası	484,2	535,0	553,6	610,8	689,0	142,3
Abşeron-Xızı	503,0	582,9	605,9	689,2	774,7	154,0
Dağlıq Şirvan	396,0	461,4	471,0	556,2	614,2	155,1
Gəncə-Daşkəsən	423,6	506,2	528,0	611,0	683,0	161,2
Qarabağ	344,9	409,9	437,4	536,6	602,3	174,6
Qazax-Tovuz	390,3	475,3	498,4	577,4	642,7	164,7
Quba-Xaçmaz	414,3	498,3	507,0	577,7	640,2	154,5
Lənkəran-Astara	379,1	447,3	460,3	543,8	598,6	157,9
Mərkəzi Aran	373,0	439,8	454,4	525,2	588,9	157,9
Mil-Muğan	373,1	443,1	454,5	524,2	593,2	159,0
Şəki-Zaqatala	361,1	429,8	443,9	514,6	577,5	160,0
Şərqi Zəngəzur	414,1	500,3	482,7	583,0	653,0	157,7
Şirvan-Salyan	456,5	518,3	542,5	625,0	691,1	151,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə Bakı şəhərində və Abşeron-Xızı iqtisadi rayonlarında orta aylıq nominal əmək haqqı digər regionlardan 2 dəfəyə qədər yüksəkdir. Ən aşağı göstərici Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda müşahidə olunur. Digər tərəfdən Bakı şəhəri istisna olmaqla digər bütün regionlarda orta aylıq nominal əmək haqqı ölkə üzrə orta göstəricidən aşağıdır. Bakı şəhərində müqayisə olunan illər üzrə artım digər regionlardan yüksək olmasına baxmayaraq Bakı şəhərində orta aylıq nominal əmək haqqı qeyd edildiyi kimi digər regionlardan 2 dəfəyə qədər yüksəkdir.

Əmək haqqının aşağı səviyyədə olması işçilərdə işə olan marağı azaldır, onların həvəslə işləməsinə maneələr yaradır. İstənilən istehsal və qeyri istehsal sahəsinin səmərəli fəaliyyəti onun, tələb olunan kadrlarla təmin olunmasından asılıdır. Yəni, peşəkar kadrlar və işçilər istənilən müəssisənin əsas resurslarından biridir. Bu resursdan istifadənin keyfiyyəti və səmərəliliyi onun rəqabətqabiliyyətliliyinin artmasında mühüm rol oynamalıdır, çünki o, müəssisənin rəqabətə davamlı olub-olmayacağını və müəyyən edilmiş nəticələrə nail olub-olmayacağını müəyyən edir. Məhsulun yaradılması, onun dəyəri və mənfəəti kadrların səriştəsindən asılıdır. Əmək ehtiyatlarından istifadə yalnız kadrların formalaşması prosesinin ətraflı nəzərdən keçirilməsi ilə səmərəli ola bilər [9].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il № 500 Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”n icrasından gözlənilən nəticələr arasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal və emal həcmində yüksək artım dinamikası əldə ediləcək və regionların məhsul istehsalı və emalı üzrə ixtisaslaşması dərinləşəcək kimi hədəflər öz əksini tapmışdır [1].

Bu qeyd edilən hədəflərə nail olunmasında peşəkar kadrların müstəsna rolu vardır. Məhz bu baxımdan tək müəssisələrin deyil bütün istehsal sahələrində yüksək nəticələr əldə edilməsi üçün insan kapitalının inkişaf etdirilməsi istiqamətində xüsusi layihələrin hazırlanaraq tətbiq edilməsinə böyük ehtiyac yarandığını deyə bilərik. Aqrar sahədə bu özünü daha qabarıq göstərdiyi açıq şəkildə müşahidə olunur. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənayesinin 2018-2023-cü illərdə inkişaf dinamikası cədvəl 2-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.

**Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənayesinin
2018-2023-cü illərdə inkişaf dinamikası**

Məhsulun adı	2019	2020	2021	2022	2023	2019-cu ilə nisbətən 2023-cü ildə, %
Kolbasa məmullatları, ton	19333,4	25833,6	26669,3	29696,4	30227,4	156,3
Qatılaşdırılmış süd, ton	4430,1	6404,3	2011,2	3901,7	11155,1	2,5 dəfə
Ayran, ton	6175,6	6488,9	5423,2	6115,3	11702,8	189,5
Dondurma, ton	855,8	2243,2	3413,5	5865,0	5145,7	6 dəfə
Qaymaq və xama, ton	7620,2	7742,2	9126,0	8192,0	9047,5	118,7
Pendir və kəsmik, ton	51346,0	53472,6	59286,9	57904,0	55063,4	107,2
Kərə yağı, min ton	25,3	25,8	27,0	25,9	27,0	106,7

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

ardı

Meyvə və tərəvəz konserv- ləri, şirələri, min ton	191,5	186,7	216,1	237,8	234,4	122,4
Makaron məmulatları, min ton	4,7	11,8	20,0	26,3	25,8	5,5 dəfə
Bitki yağları, min ton	75,1	75,1	72,9	67,9	56,4	75,1
Şəkər, qənd, min ton	271,0	246,5	340,6	379,9	287,1	105,9
Buğda unu, min ton	1781,7	1842,9	1498,2	1365,1	1328,0	74,5
Çörək, min ton	1256,4	1294,6	1278,1	1245,9	1195,8	95,2
Çay, min ton	9,8	10,6	10,2	12,0	11,6	118,4
Yem, min ton	103,1	130,6	192,9	187,1	165,2	160,2
Alkoqolsuz içkilər, min dkl	26827,9	28619,3	38550,6	41417,5	48220,0	179,7
Üzüm şərabı, min dkl	1019,0	895,0	1011,6	1080,0	1282,1	125,8
Pivə, min dkl	5083,3	5466,5	4707,3	4683,5	5263,3	103,5
Tütün, ton	4621,2	4383,7	4276,0	4166,6	2312,7	50,0
Pambıq məhləc, min ton	85,0	71,6	92,5	91,0	87,9	103,4
Pambıq parçalar, min kv.metr	21098,0	29965,5	33918,9	22531,5	28652,3	135,8
İpək parçalar, min kv.metr	103,2	-	69,8	181,8	322,8	3,1 dəfə
Pambıq yataq ağları, min ədəd	610,5	268,1	350,9	45,7	73,3	-8,3 dəfə
Pambıq iplik, min ton	34,8	11,7	22,5	14,1	13,0	-2,7 dəfə
Corab məmulatları, min cüt	3248,9	2993,0	3078,7	3752,8	4222,5	130,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından göründüyü kimi “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əhatə etdiyi dövr üzrə aparılan müqayisələr göstərir ki, emal sahəsi istiqamətlərinə görə fərqli inkişaf tempinə malik olmaqla bərabər bir neçə istiqamətdə kəskin azalmalarda olmuşdur. Bu emal sənayesinin inkişafı istiqamətində yeni yanaşmalar tələb edir. Eyni zamanda, emal sənayesinin ölkə üzrə qeyri bərabər paylanması regionların iqtisadi inkişafına mənfi təsir edir ki, buda əmək ehtiyatlarından səmərəsiz istifadəyə səbəb olur.

İqtisadçı alim R.Z.Hüseyn öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, regionlarda istehsal olunan və tez xarab olan tərəvəz məhsullarının bazarlara çıxarılaraq satılması dövründə xeyli məhsul itkisi baş verir ki, buda gəlirlərin azalmasına səbəb olur. Məhz bu baxımdan da regionlarda emal sənayesinin dərinlən inkişafının aktual bir məsələ olduğunu qeyd etmişdir. [2. s 182]. Azərbaycanda 2024-cü ilin yanvar ayının 1-i vəziyyətinə iqtisadi rayonlar üzrə məşğul əhəlinin iqtisadi fəaliyyət növləri bölgüsündə sayı cədvəl 3-də verilmişdir.

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

Cədvəl 3.

**2024-cü ilin yanvar ayının 1- i vəziyyətinə iqtisadi rayonlar üzrə məşğul əhalinin
iqtisadi fəaliyyət növləri bölgüsündə sayı, min nəfər**

İqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri	Cəmi	Kənd təsərrü- fatı meşə təsərrü- fatı və balıqçı- lıq	Mədəni Çıxar- ma sənaye- si	Emal sənaye- si	Tikinti	Ticarət; nəqliyyat vasitə lərinin təmiri	Nəqliyyat və anbar təsərrü- fatı	Dövlət idarəet- məsi və müdafiə; sosial təminat	Təhsil	Digər sahələrdə xidmətlərin göstə- rilməsi
Azərbaycan Respublikası	4963,3	1777,4	39,7	285,0	388,6	707,2	202,7	230,5	376,1	197,1
Bakı şəhəri	1192,9	58,6	26,6	132,7	87,8	252,8	67,3	73,7	98,5	43,7
Naxçıvan Muxtar Respublikası	257,2	128,2	0,3	15,0	25,6	21,9	9,0	16,6	15,9	3,3
Abşeron-Xızı	390,7	45,9	1,0	42,2	44,7	87,7	23,1	18,1	35,3	13,7
Dağlıq Şirvan	154,3	69,9	0,6	3,3	17,6	18,1	5,3	6,2	12,1	5,7
Gəncə-Daşkəsən	285,1	77,1	2,1	26,1	23,4	57,1	10,8	14,1	23,7	11,6
Qarabağ	346,3	178,6	0,3	6,7	18,4	34,7	12,6	16,4	27,9	14,8
Qazax-Tovuz	345,2	186,1	1,5	4,9	24,4	32,3	9,8	16,7	22,4	19,4
Quba-Xaçmaz	254,0	129,5	1,2	6,1	19,2	23,2	9,2	10,3	16,0	12,2
Lənkəran-Astara	444,1	251,8	0,7	7,4	37,0	46,7	13,9	11,9	25,5	15,8
Mərkəzi Aran	333,9	160,3	0,7	13,1	22,7	38,0	10,6	11,9	23,3	18,2
Mil-Muğan	257,2	159,9	0,6	6,0	12,9	17,5	6,2	8,5	12,3	12,9
Şəki -Zaqatala	343,0	178,1	0,6	8,2	24,6	36,1	9,5	12,3	29,7	8,2
Şərqi Zəngəzur	131,6	52,3	0,0	5,0	11,2	17,9	6,6	5,4	17,3	2,6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour>

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından da göründüyü kimi regionlarda emal sənayesində çalışanların sayı cəmi məşğul əhalinin çox az bir hissəsini təşkil edir. Emal sənaye sahələri Bakı, Sumqayıt, Gəncə və Mingəçevir şəhərlərində cəmlənmişdir. Rayonlarda emal sənayesi demək olar ki, yox səviyyəsindədir ki, bu da əhalinin işlə təmin olunmasına mənfi təsir edir. Məsələn, əhalisi daha çox olan və məşğul əhali sayı 444,1 min nəfər olan Lənkəran Astara iqtisadi rayonunda məşğul əhalinin 56,7% kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda, 1,7%-i emal sənayesində, 8,3%-i tikintidə, 10,5%-i ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində, 5,7%-i təhsil sahəsində, qalan 17,1%-i isə digər sahələrdə çalışırlar. Göründüyü kimi emal sənayesinin zəif inkişafı səbəbindən bu sahədə çalışanların sayı aşağı səviyyədədir. Bu digər regionlarda da belədir. Aqrar emal müəssisələrində əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə üçün texnoloji innovasiyalar, dövlət dəstəyi, təlim proqramları və davamlı kənd təsərrüfatı üsulları kimi müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilməsi hesab edirik ki, region-

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

larda iqtisadi inkişaf töhvə verməklə emal sahələrinin və eləcə də təkrar emal sahələrinin inkişafını stimullaşdırı bilər. Bu tədbirlər, aqrar sahənin inkişafını təmin etməklə bərabər, eyni zamanda əmək ehtiyatlarının daha səmərəli idarə edilməsinə şərait yaradır.

İqtisadçı alim E.Ə. Quliyev öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, *“Bazar informasiyalarının qıtlığı, innovasiya texnologiyaları haqqında məlumat azlığı, müasir aqrar biliklərə malik peşəkar kadrların çatışmazlığı səbəbindən bitkilərin nizamsız əkilməsi, yetişdirilməsi və satışı, yan məhsulların istifadəsiz tullantı kimi atılması, taxıl, meyvə və tərəvəz məhsullarının satışında yaranan çətinliklər, bazara çıxış və s. kimi problemlər tez-tez baş verir”* [5 s. 376]. Regionun əmək bazarını təhlil edərək, işçi qüvvəsinin ehtiyaclarını müəyyən etmək və uyğun kadrların cəlb edilməsini təmin etmək üçün onların peşəkarlığını artırmaq məqsədilə xüsusi layihələrin tətbiqinə ehtiyac vardır. Yüksək təlim alan insanlar öz işlərinə yaradıcı yanaşmaqla regionlarda digər sahələrin inkişafına töhvə verməklə region iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətli və davamlı inkişafını təmin edə bilərlər.

Aqrar emal sənayesində əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə, həm iqtisadi inkişafın, həm də sosial rifahın təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə texnoloji yeniliklərin tətbiqi, kadrların ixtisasının artırılması, istehsal proseslərinin optimallaşdırılması və dövlət dəstəyi kimi amillərə diqqət yetirilməlidir. Bu yanaşmalar, aqrar emal sənayesinin daha yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə və əmək ehtiyatlarının daha səmərəli istifadəsinə şərait yaradacaqdır.

Y E K U N

Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafı istiqamətində görülən çoxsaylı tədbirlərə baxmayaraq bu sahədə mövcud olan problemlərin tam həllinə nail olunmamışdır. Bu problemlərin həllinin çətinləşməsində əsas maneə olan amillərdən biri də kənd təsərrüfatı sektoru ilə əlaqəli olan sahələrin zəif inkişaf etməsidir. Məlumdur ki, kənd təsərrüfatı sektorunda ciddi problemlərdən biri də istehsal olunan məhsulların səmərəli satışının təşkil edilməsidir. İstehsal olunan məhsulların əsas alıcılarından biri də emal müəssisələridir. Aqrar emal sənayesinin səmərəli və innovativ inkişafı kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafında mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya təşkilatlarında əmək məhsuldarlığı bütün növ resurslardan səmərəli istifadəni nəzərdə tutur: enerji, material, əmək, kapital və s. Əmək məhsuldarlığının artırılması maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinin bütün kompleksini optimallaşdırmalıdır, bura daxildir - istehsalın həcmnin artırılması və onun çeşidinin genişləndirilməsi, xərclərin azaldılması, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, mənfəətin artırılması, əmək haqqının artırılması və s.

Bu sahənin sürətli inkişafı həmdə istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatı artırmaqla bərabər, ixrac potensialının genişlənməsinə də gətirib çıxarır. Aqrar emal sənayesinin səmərəli inkişafının əsasını isə əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsidir. Çünki, qalan bütün proseslər insan amili ilə bağlıdır. Yəni sahədə peşəkar kadrların və işlərin mövcudluğu sahənin sürətli və rəqabətqabiliyyətli inkişafının təminatçısıdır.

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il № 500 Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”. <https://e-qanun.az/framework/41320>

2. Hüseyn R.Z. Aqrar sahədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı: qloballaşmanın çağırışları və inkişaf imkanları, / R.Z. Hüseyn, Monoqrafiya, “Avropa” nəşriyyatı, Bakı, 2018, 408 s.

3. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı / İ.H. İbrahimov, (Monoqrafiya), Bakı, 2016, 655 s.

4. Qafarav N. Aqrar istehlak bazarının formalaşması və inkişafının iqtisadi problemləri, / N. Qafarov., Monoqrafiya, “Kooperasiya” nəşriyyatı, Bakı, 2023, 320 s.

5. Quliyev E.Ə. Kənd əhalisinin gəlirlərinin artmasında və kənd yerlərinin inkişafında ixtisaslaşmanın rolu, / E.Ə.Quliyev, Yeni Nəsil İqtisadiyyat: Çağırışlar və perspektivlər, Beynəlxalq elmi-praktik konfrans, Bakı, 4 oktyabr, 2024, s. 372-378.

6. Quliyev E.Ə. Kənd təsərrüfatının və kəndin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri / E.Ə.Quliyev, “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı. №1(72)-2024, 217 s. (s. 123-131) <https://www.kooperasiya-journal.az/wp-content/uploads/2024/03/1-72-2024.pdf>

7. Yusfova Ş.A. Aqrar sahibkarlığın inkişafında dövlət dəstəyi və maliyyələşdirmə mexanizmi / Ş.A. Yusfova, dərs vəsaiti, “Kooperasiya” nəşriyyatı, Bakı, 2023, 264 s.

8. Шилова И.Н., Жукова В.Н. Повышение эффективности использования трудовых ресурсов // Экономика и бизнес: теория и практика. 2018. № 1. С. 105-108.

9. Мельникова Н.А. Повышение эффективности использования трудовых ресурсов / Н. А. Мельникова. Текст : непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 23 (261). С. 272-273. URL: <https://moluch.ru/archive/261/60136/> (дата обращения: 10.02.2025).

10. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

11. <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

12. <https://www.stat.gov.az/source/labour>

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.

AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.

АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

Tarlan Kanish Gorchieva,

Ph.D. Student,

Agrarian Research Center,

E-mail: tarlan.gorchiyeva@afsa.gov.az

© T.K. Gorchieva, 2025

IMPROVING THE EFFICIENT USE OF LABOR RESOURCES IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRO-PROCESSING INDUSTRY

A B S T R A C T

The purpose of the research is to develop strategies for the development of the agro-processing industry with the goal of efficient use of labor resources in the agricultural sector and rural areas.

The methodology of the research involved the use of systemic and integrated approaches, as well as the methods of induction and deduction. A comparative analysis was conducted on the impact of agro-processing industry development on the efficiency of labor resource used in various aspects, and corresponding generalizations were made.

The practical importance of the research lies in the fact that the results obtained, along with the proposed suggestions and recommendations, can be used to address theoretical and practical challenges in the agricultural sector, in the development of the processing industry, as well as in the development of rural areas.

The results of the research is the development of proposals and recommendations for the effective use of labor resources and ensuring the production of competitive products in regions, considering the potential for economic development of the country's economy and the agricultural sector.

The originality and scientific novelty of the research lie in the fact that the article highlights the importance of innovative development in the agro-processing industries from the perspective of ensuring the effective use of labor resources in regions. At the same time, the identification of directions for the application of digital development and innovative technologies for the development of agricultural product processing in regions and ensuring the effective use of labor resources encompasses the originality and scientific novelty of the work.

Keywords: agricultural sector, processing industry, labor resources, efficiency of using, employment level, income.

AUDİT 2025, 1 (47), səh. 144-155.
AUDIT 2025, 1 (47), pp. 144-155.
АУДИТ 2025, 1 (47), стр. 144-155.

Горчиева Тарлан Каниш кызы,
диссертант,
Аграрный Исследовательский Центр,
E-mail: tarlan.gorchiyeva@afsa.gov.az
© Горчиева Т.К., 2025

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В РАЗВИТИИ АГРАРНО-ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования – разработка направлений развития агроперерабатывающей промышленности с целью эффективного использования трудовых ресурсов в аграрном секторе и сельских районах.

Методология исследования – в ходе исследования использовались системный и комплексный подходы, методы индукции и дедукции. Проведен сравнительный анализ влияния развития агроперерабатывающей промышленности на эффективность использования трудовых ресурсов в различных аспектах и сделаны соответствующие обобщения.

Практическая значимость исследования - полученные результаты, выдвинутые предложения и рекомендации могут быть использованы при решении теоретических и практических задач в аграрном секторе, в развитии перерабатывающей промышленности, а также в развитии сельских территорий.

Результатом исследования является разработка предложений и рекомендаций по эффективному использованию трудовых ресурсов и обеспечению производства конкурентоспособной продукции в регионах с учетом возможностей экономического развития экономики страны и аграрного сектора.

Оригинальность и научная новизна исследования – в статье подчеркивается важность инновационного развития отраслей агроперерабатывающей промышленности с точки зрения обеспечения эффективного использования трудовых ресурсов в регионах. В то же время определение направлений применения цифрового развития и инновационных технологий для развития переработки сельскохозяйственной продукции в регионах и обеспечения эффективного использования трудовых ресурсов охватывает оригинальность и научную новизну работы.

Ключевые слова: аграрный сектор, перерабатывающая промышленность, трудовые ресурсы, эффективность использования, уровень занятости, доходы.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
04.10.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
13.12.2024
Çapa qəbul olunmuşdur: 14.02.2025

Дата поступления статьи в
редакцию: 04.10.2024
Отправлено на повторную обработку:
13.12.2024
Принято к печати: 14.02.2025

The date of the admission of the article
to the editorial office: 04.10.2024
Send for reprocessing: 13.12.2024
Accepted for publication: 14.02.2025